

VU Research Portal

Looking for new stories

Prins, J.A.

2014

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Prins, J. A. (2014). *Looking for new stories: Moroccan-Dutch young adults narrative constructions of identity and belonging*. [PhD-Thesis - Research and graduation internal, Vrije Universiteit Amsterdam]. Ridderprint.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Summary in Dutch

Nieuwe verhalen gezocht. De constructie van identiteit en thuisgevoel in de verhalen van Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen.

In September 2008 kondigde het vervoersbedrijf Connexxion aan de Goudse probleemwijk Oosterwei links te laten liggen na een reeks incidenten waarbij Marokkaanse jongeren betrokken zouden zijn geweest. Deze aankondiging was aanleiding voor een uitgebreid mediaspektakel in Oosterwei waarbij opstandige Marokkaanse jongens een hoofdrol speelden. Het Goudse 'busincident' volgde op een reeks andere incidenten waarbij jongeren van Marokkaanse afkomst betrokken waren. In reactie op deze incidenten richtte het publieke debat zich in eerste instantie op de etnische achtergrond van Marokkaans-Nederlandse jongeren als bron van onaangepast gedrag. Na de aanslagen van 11 september 2001 in New York verschoof de aandacht naar hun religieuze achtergrond. Na de fatale aanslag op columnist en filmmaker Theo van Gogh in 2004 door een jonge Moslim van Marokkaanse komaf bereikte deze aandacht een treurig hoogtepunt.

De sociaal-psychologen Henri Tajfel en John Turner observeerden al in 1979 dat mensen gemotiveerd zijn om positief over zichzelf te denken en als gevolg daarvan, een negatieve identiteit zullen proberen om te zetten in een positieve. Lidmaatschap van een positieve groep helpt mensen bij het verkrijgen van een positief zelfbeeld. Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen (eind tieners en begin twintigers) van de tweede generatie zijn opgegroeid in een omgeving waarin negatieve aandacht voor zowel hun etnische als religieuze achtergrond gemeengoed is geworden. In de periode van jongvolwassenheid zijn mensen extra gevoelig voor de ervaring van sociale verbondenheid, en de soms tegenstrijdige verwachtingen betreffende gepast gedrag in verschillende groepen. Onderzoekers hebben aangetoond dat Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen zich in reactie op de negatieve berichtgeving rond hun etnische identiteit richten op de Islam als bron van positieve identificatie. De Islam is echter ook niet vrij van controverse in Nederland. In dit proefschrift doe ik verslag van mijn

onderzoek naar de manieren waarop Marokkaans-Nederlandse jongeren betekenis geven aan een identiteit die beladen is met negatieve associaties.

Eén van de uitgangspunten hierbij is dat identiteiten niet statisch maar dynamisch zijn, en dat interactie tussen mensen een belangrijke rol speelt in hoe identiteiten zich vormen en veranderen. In dit proefschrift is een speciale rol weggelegd voor de verhalen die mensen elkaar vertellen. Onderzoekers gaan ervan uit dat verhalen een belangrijke rol spelen in identiteitsvorming. Een identiteit *is* een verhaal: mensen gebruiken verhalen om betekenis te geven aan wat ze meemaken en wie ze zijn. Door verhalen over zichzelf te delen met anderen laten ze ook anderen weten wie ze zijn. Verhalen waarin een identiteit schuilt, zijn niet altijd lange biografische verhalen. Vaak bevinden zich identiteiten in de flarden van verhalen die mensen met elkaar delen. Verhalen zijn ook niet altijd verslagen van gebeurtenissen die zich in het verleden hebben afgespeeld. Ze beschrijven soms toekomstige, imaginaire of hypothetische gebeurtenissen of ervaringen. Soms zijn verhalen ‘to-the-point’, maar ze kunnen ook opzettelijk vaag zijn. Verhalen zijn net als identiteiten niet statisch, maar dynamisch. Ze kunnen veranderen afhankelijk van het publiek waarmee het verhaal gedeeld wordt of van de stemming waarin iemand verkeerd.

Gebaseerd op bovenstaande ontwikkelingen en inzichten luidde mijn onderzoeksvraag:

Hoe gebruiken Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen verhalen om betekenis te geven aan een gestigmatiseerde identiteit en hoe wordt deze identiteit ge(re)construeerd in de verhalen die ze elkaar vertellen?

In mijn onderzoek heb ik deze hoofdvraag op verschillende manieren benaderd: Ten eerste heb ik gekeken of er sprake is van overeenstemming in de verhalen die Marokkaans-Nederlandse jongeren delen over hun identiteit, en zo ja, welke verhalen dit zijn. Ten tweede wilde ik weten of de verhalen van Marokkaans-Nederlandse jonge vrouwen verschilden van de verhalen van jonge mannen, en of de verhalen verschilden per opleidingsniveau. Vervolgens wilde ik weten hoe het vertellen van verhalen afhankelijk is van de omgeving waarin deze verteld worden. Ik was hier voornamelijk geïnteresseerd in de rol van publiek in de presentatie van verhalen. Tot slot wilde ik weten hoe verhalen van Marokkaans-Nederlandse jongeren verbonden zijn met hun identiteitsclaims en ‘thuisgevoelens’ in Nederland.

In mijn theoretisch kader beargumenteer ik dat de Marokkaans-Nederlandse identiteit een collectieve identiteit is, die aanwezig is in terugkerende verhaallijnen in de verhalen van Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen. Gemeenschappelijke verhaallijnen weerspiegelen hun gemeenschappelijke ervaring als groepslid. Gemeenschappelijkheden kunnen voorkomen op het niveau van thema's waar Marokkaans-Nederlandse jongeren over spreken, maar ook op het niveau van de interpretaties die zij geven aan hun ervaringen. Een verhaal over het dragen van een hoofddoekje in de klas, kan iets vertellen over de geïsoleerde positie van de draagster van het hoofddoekje, maar ook over het vervagen van etnische en religieuze verschillen in de context van een schoolklas. De positieve of negatieve evaluatie van de eigen positie in een verhaal, respectievelijk als held of als hulpeloos slachtoffer, zegt iets over de manier waarop mensen over zichzelf denken. Mijn inzichten in de Marokkaans-Nederlandse identiteit komen voort uit het bestuderen van de inhoud en de interpretaties van de verhalen van Marokkaans-Nederlandse jongeren. Deze inhoud en interpretaties heb ik vergeleken over de verschillende situaties waarin verhalen werden verteld: focusgroepen, interviews, en informele gesprekken en observaties.

In het hoofdstuk over methodologie leg ik uit hoe ik verhalen heb verzameld, geanalyseerd en geïnterpreteerd. Ik heb voor dit project in totaal 13 focusgroepen afgenomen onder 47 jongeren in de leeftijd 18 tot 27 jaar. De jongeren in dit project namen deel in meerdere focusgroepen die verspreid over anderhalf jaar werden afgenomen. Ze werden benaderd via de studentassistenten waar ik mee samenwerkte, of via docenten in het middelbaar beroepsonderwijs. In de eerste ronde focusgroepen waren de deelnemers bekenden van elkaar, bovendien waren ze allemaal man of allemaal vrouw, en hadden ze per groep hetzelfde opleidingsniveau. In de tweede en derde ronde was de samenstelling van de focusgroepen gemengd. Het onderwerp van de focusgroepen was altijd 'identiteit', maar de nadruk verschilde per focusgroep. In de eerste ronde focusgroepen was dat de Marokkaans-Nederlandse identiteit, in de tweede ronde was dat de Nederlandse identiteit, in de derde ronde was dat de Moslim identiteit. In alle focusgroepen werden vragen gesteld aan de deelnemers over hun ervaringen als lid van een bepaalde groep. De focusgroepen werden afgenomen door een student-assistent met de Marokkaans-Nederlandse achtergrond om de afstand tussen de deelnemers en de interviewer te verkleinen.

De focusgroepen werden gecombineerd met individuele interviews en data afkomstig uit observatie. In de individuele interviews was er meer aandacht voor de ervaringen van individuele deelnemers. In de interviews werd ook besproken hoe deelnemers terugkeken op hun deelname aan de focusgroep en de gesprekken die daar gevoerd waren. Observaties werden uitgevoerd voor, tijdens en na de focusgroepen en interviews. Ook werden er gesprekken gevoerd met deelnemers en studentassistenten buiten de onderzoeksomgeving. In al deze gesprekken werden er verhalen gedeeld over ervaringen als lid van bepaalde groepen.

Door meerdere focusgroepen af te nemen onder dezelfde groep jongeren, en hen te volgen in individuele gesprekken, binnen en buiten de omgeving van dit onderzoek, kon ik hun bijdragen aan verschillende gesprekken met elkaar vergelijken. Ik verwachtte hierdoor inzicht te krijgen in wanneer en waarom Marokkaans-Nederlandse jongeren welk verhaal zouden vertellen over hun identiteit.

In het hoofdstuk over methodologie leg ik ook uit hoe een focus op de zogenaamde 'evaluatie'-sectie van een verhaal inzicht kan geven op de verschillende manieren waarop identiteiten worden gepresenteerd in verhalen. De 'evaluatie' is een onderdeel van het verhaal waarin vertellers het 'punt' van hun verhaal maken. Een 'punt' wordt zelden expliciet gemaakt, en het kan moeilijk zijn de precieze locatie van de evaluatie in een verhaal aan te wijzen. Over het algemeen wordt er met 'evaluatie' verwezen naar woorden of zinnen waarin de verteller duidelijk maakt wat zijn of haar perspectief op een gebeurtenis of een ervaring is. De aanwezigheid van een evaluatie geeft inzicht in 1) de manier waarop iemand zichzelf presenteert als een bepaald soort persoon door een bepaalde rol in te nemen in een verhaal en 2) de manier waarop iemand zichzelf presenteert als lid van een bepaalde groep, door systematisch positieve eigenschappen toe te dichten aan groepsleden en negatieve eigenschappen aan anderen.

Om erachter te komen of Marokkaans-Nederlandse jongeren dezelfde verhalen en een gemeenschappelijke identiteit delen heb ik zowel de inhoud (waar ze over gaan), als de evaluatie (welk punt ze maken) van hun verhalen geanalyseerd. Het herhalen van steeds dezelfde verhalen geeft vorm aan een collectief verhaal, een verhaal dat verteld wordt volgens het stramien "Wij zijn de mensen die...". Deze introductie wordt gewoonlijk vervolgd door een verhaal over een ervaring of gebeurtenis die als typisch Marokkaans-

Nederlands wordt gezien of die centrale aspecten van de Marokkaans-Nederlandse ervaring weergeeft.

In de empirische hoofdstukken van deze dissertatie heb ik mijn onderzoeksvraag op verschillende manieren benaderd. Daarbij richtte ik me soms alleen op de inhoud en de evaluatie, en soms meer specifiek op de context waarin verhalen werden verteld. In elk hoofdstuk laat ik zien hoe Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen als lid van verschillende, elkaar doorkruisende, sociale groepen¹, en in relatie tot verschillende mensen, betekenis geven aan hun identiteit. Soms lukte het daarbij wel, en soms lukte het niet om de Marokkaans-Nederlandse identiteit van een meer positieve betekenis te voorzien. Veel deelnemers vonden het moeilijk om los te komen van de negatieve beeldvorming rond hun identiteit en pasten hun verhalen daarop aan. Het betwisten van dominante verhaallijnen over bijvoorbeeld exclusie of discriminatie bleek een complexe taak. In de verschillende hoofdstukken laat ik zien hoe Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen samen een collectief verhaal construeerden, onderhandelden, in twijfel trokken en mobiliseerden, in relatie tot een verschillend publiek.

In hoofdstuk 3 beantwoord ik de vraag: Is er daadwerkelijk sprake van een collectief verhaal over wat het betekent om Marokkaans-Nederlands te zijn, en zo ja, hoe ziet dat verhaal eruit? In de reconstructie van hun ervaringen lieten veel jongeren zich leiden door maatschappelijke en politieke discoursen waarin Marokkaans-Nederlandse jongeren als buitenstaanders ('Marokkanen', 'Moslims') worden gepositioneerd. In lijn met deze discoursen vertelden ze verhalen over alledaagse ervaringen van onrecht en uitsluiting. In die zin zou je kunnen concluderen dat er sprake is van een collectief verhaal. Maar, niet al deze verhalen betroffen verhalen over persoonlijke ervaringen. Soms waren verhalen meer algemeen of vertelden ze over ervaringen waarvan ze wisten dat ze gewoon of gebruikelijk waren onder Marokkaans-Nederlandse jongeren (bijvoorbeeld: "Marokkaans-Nederlandse jongens en meisjes krijgen altijd een lager schooladvies"). Ook werden verhalen verteld waardoor terugkerende verhaallijnen over onrecht en uitsluiting in twijfel getrokken werden of ter discussie gesteld. Door het inbrengen van verhalen van positieve interacties met Nederlandse mensen (vrienden, burens, collega's of docenten), werd er onderhandeld over de geldigheid van bepaalde

---

¹ Onder de respondenten bevonden zich jonge mannen en jonge vrouwen, die een MBO, HBO of WO-opleiding volgden

terugkerende verhaallijnen en kreeg het collectieve verhaal nieuwe, positievere, wendingen. Het betwisten van collectieve verhaallijnen was niet altijd makkelijk: soms werden er verhitte debatten gevoerd en niet altijd werd er consensus bereikt over een nieuwe verhaallijn.

In de hoofdstukken die volgen op Hoofdstuk 3, laat ik zien dat de analyse van het collectieve verhaal op het niveau van de inhoud alleen een aantal beperkingen met zich meebracht. Deze beperkingen waren het gevolg van de diversiteit binnen de groep en de context waarin verhalen verteld werden.

In Hoofdstuk 4 beschrijf ik of en hoe gender en onderwijsniveau van invloed zijn op de reconstructie van het collectieve verhaal. Met andere woorden: vertellen jonge vrouwen andere verhalen dan jonge mannen? En hoe verschillen deze van elkaar? En hoe verschillen de verhalen van jongvolwassenen van verschillend opleidingsniveau van elkaar? Jonge mannen en vrouwen worden verschillend omschreven in publieke discoursen: Marokkaans-Nederlandse jongemannen worden vaak geportretteerd als slecht opgevoede, criminele schoolverlaters, terwijl jonge vrouwen worden geprezen voor hun voorbeeldige gedrag en hun goede schoolprestaties. Aan de andere kant, bestaan er veel vooroordelen over onderdrukking van meisjes die een hoofddoek dragen. Veel jonge vrouwen in mijn project droegen een hoofddoek. Voor hen, maar ook voor degenen die geen hoofddoek droegen, was een hoofddoekje ook een belangrijk onderwerp. Voor degenen zonder hoofddoek was dit onderwerp belangrijk omdat mensen vaak vroegen waarom ze er geen droegen, of omdat ze complimentjes kregen over hun mooie haar. Verder is uit de literatuur bekend dat gevoeligheid voor uitsluiting en discriminatie toeneemt, naarmate jongeren hoger zijn opgeleid: door hun hoge opleiding verwachten jongeren niet geassocieerd te worden met lui of crimineel gedrag.

Op basis van deze inzichten verwachtte ik verschillen in de verhalen van Marokkaans-Nederlandse jonge mannen en vrouwen. Uit mijn analyses kwam naar voren dat het verschil in discours over jonge mannen aan de ene kant en jonge vrouwen aan de andere kant, van invloed is op de manier waarop zij betekenis geven aan hun ervaringen. Jonge mannen, die er in publieke discoursen slechter vanaf komen, vertelden vaker verhalen over exclusie en onrecht. Verhalen verschilden ook per opleidingsniveau. Interessant is dat niet zozeer de thema's, maar de manier waarop

over bepaalde thema's werd gesproken verschilden onder jonge mannen en vrouwen, en hoger en lager opgeleiden. De deelnemers aan mijn onderzoek bevonden zich in een vergelijkbare fase van hun leven: ze gingen naar school en/ of hadden een (bij)baan. Ze vertelden over hun dagelijkse ervaringen op school en op werk. Voor jonge mannen speelde daarbij hun etnische achtergrond een belangrijke rol, voor jonge vrouwen was hun religieuze overtuiging een belangrijke bron van verhalen.

Met betrekking tot zowel de etnische als de religieuze achtergrond werd onrecht en uitsluiting ervaren. Desalniettemin vertelden jonge vrouwen vaker verhalen over inclusie, dus over ervaringen waarbij ze het gevoel hadden dat ze vriendelijk of respectvol behandeld werden. Hun verhalen over uitsluiting met betrekking tot hun etnische identiteit waren meer algemeen van aard. Verhalen met een meer algemeen karakter waren gebruikelijker onder de deelnemende MBO-studenten die juist veel inclusie ervoeren op hun multiculturele school en in hun multiculturele buurt. Juist de verhalen van hogeropgeleiden waren meer specifiek en persoonlijk van aard. Daarbij viel op dat hoogopgeleide jonge vrouwen vaak op een andere manier reageerden op ervaringen van onrecht of uitsluiting dan jonge mannen. Jonge vrouwen benadrukten hun goede relaties met Nederlandse vriendinnen en/ of studiegenoten. Hoogopgeleide jonge mannen probeerden vaker de discussie aan te gaan op het moment dat ze werden geconfronteerd met een vooroordeel, of probeerden zich juist te onderscheiden van lager opgeleide groepsgenoten.

In Hoofdstuk 5 ga ik in op de vraag hoe verhalen worden gereconstrueerd in relatie tot een verschillend publiek. In het bijzonder heb ik bestudeerd wanneer (in de verschillende focusgroepen, individuele interviews, of daarbuiten) en waarom bepaalde verhalen wel of juist niet gedeeld werden. Ik heb me gericht op de deelnemers die in verschillende situaties verschillende verhalen vertelden, of juist tegenstrijdige verhalen in dezelfde situatie. Literatuur over identiteitsvorming veronderstelt dat mensen van nature inconsistent zijn: omdat we deel uitmaken van verschillende sociale groepen en onszelf altijd van onze beste kant willen laten zien, kunnen onze presentaties ('performances') van elkaar verschillen. Hoewel de performances van sommige deelnemers inderdaad inconsistent en tegenstrijdig waren, leek hier eerder sprake van een keuze dan een natuurlijk proces. Door het delen van tegenstrijdige verhalen (over inclusie en exclusie), in relatie tot een verschillend publiek, lukte het deelnemers om

zichzelf gelijktijdig te presenteren als volwaardig lid van zowel de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap als de Nederlandse maatschappij.

Deelnemers positioneerden zichzelf soms expliciet als lid van de Marokkaans-Nederlandse groep, om van daaruit bij te dragen aan het collectieve verhaal. De positie van groepslid werd ook gebruikt om aandacht te vragen voor de onrechtvaardige behandeling van de groep in relatie tot mij als onderzoeker. Tot slot kon de positionering als groepslid ook helpen om de benodigde legitimiteit te creëren om terugkerende verhaallijnen in twijfel te trekken. Door zichzelf te positioneren als buitenstaander, probeerden deelnemers anderen aan te moedigen om eens een ander perspectief in te nemen. Deze balanceeroefening leidde er uiteindelijk toe dat deelnemers ruimte creëerden voor het gelijktijdig claimen van meerdere identiteiten: niet alleen hun identiteit als Marokkaanse-Nederlander was belangrijk voor ze, maar ook hun identiteit als individu met een positieve en actieve houding, die onderdeel uitmaakt van de Nederlandse samenleving. Op deze manier gebruikten deelnemers hun eigen verhaal om een positieve wending te geven aan het collectieve verhaal van uitsluiting, zonder de ervaring van uitsluiting van Marokkaanse Nederlanders te ontkennen. Ondanks dat identiteiten meervoudig en complex zijn, en de verhalen van de deelnemers deze kenmerken van identiteiten leken te bevestigen, laat ik zien hoe deelnemers zich juist inspanden om eenheid te bewerkstelligen in hun zelfbeeld.

In Hoofdstuk 6 heb ik me toegelegd op de studie van ‘thuisgevoelens’ onder Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen. Hoewel de literatuur voorspelt dat zij zich maar moeizaam identificeren als Nederlander, blijkt tegelijkertijd dat veel jongvolwassenen zich wel thuis voelen in Nederland. Dit soort thuisgevoelens manifesteert zich vooral op lokaal niveau: jongvolwassenen voelen zich thuis op school, in de buurt, in de moskee of de sportclub. Nationaal thuisgevoel was een heikele kwestie onder de deelnemers: In het publieke debat wordt keer op keer gesuggereerd dat Marokkaanse Nederlanders hier ‘niet thuis horen’. Ook in de context van het onderzoek was stellingname ten aanzien van een nationaal thuisgevoel controversieel: de nadruk op ervaringen van onrecht en discriminatie maakte het lastig voor deelnemers om hun thuisgevoelens ter sprake te brengen. Ik laat zien hoe verhalen bepaalde eigenschappen hebben die de deelnemers in dit onderzoek toch in staat stelden hun thuisgevoelens te delen met groepsgenoten, zonder deze direct te benoemen.

Een thuisgevoel werd vaak direct of indirect ontkend in verhalen over de gemarginaliseerde positie van de groep of over de ervaring van uitsluiting van groepsleden. Volgens de literatuur over verhalen draagt zo'n ontkenning ook een onderliggende wens met zich mee dat de situatie anders was. Met andere woorden: het is niet zozeer het onvermogen om zich thuis te voelen, maar de frustratie en verwarring die er heerst over het niet thuis *mogen* voelen die met een dergelijk verhaal geuit wordt. Ook werden thuisgevoelens als hypothetische of toekomstige mogelijkheden geïntroduceerd. Het introduceren van hypothetische of toekomstige verhalen hielp deelnemers om ideeën ter sprake te brengen zonder hun publiek direct tegen hen in het harnas te jagen.

Dit proefschrift toont op verschillende manieren aan hoe verhalen een belangrijke rol spelen in het complexe proces van identiteitsvorming onder Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen van de tweede generatie. Verhalen worden gebruikt om aandacht te vragen voor de ervaring van exclusie door Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen, maar tegelijkertijd om nieuwe wendingen te geven aan deze ervaring. Op basis van hun verhalen zijn Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen in staat om hun identiteit als lid van een minderheidsgroep vorm te geven, maar deze tegelijkertijd ter discussie te stellen en hun inclusie in de Nederlandse maatschappij op verschillende manieren vorm te geven, in relatie tot een verschillend publiek.

Dit proefschrift toont ook aan hoe veelzijdig de reacties van Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen zijn op de negatieve discoursen over hun identiteit. Uit mijn onderzoek blijkt dat het niet eenvoudig is voor Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen om de Marokkaans-Nederlandse identiteit van een betekenis te voorzien die voorbijgaat aan de negatieve wijze waarop deze jongvolwassenen figureren in het publieke discours. De betekenis die zij toekennen aan hun identiteit is daarom overwegend die van een gestigmatiseerde minderheid. Die betekenis komt terug in verhalen van onrecht, discriminatie en uitsluiting. Toch hebben veel Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen ook ervaringen die in strijd zijn met dit beeld van hun identiteit. Ik heb beschreven hoe de Marokkaans-Nederlandse deelnemers aan dit onderzoek probeerden ruimte te maken voor alternatieve betekenissen van hun identiteit in hun bijdrage aan verschillende discussies. Deze betekenissen hingen samen met hun thuisgevoelens in de buurt, op school en op werk, maar ook breder, als onderdeel van de Nederlandse maatschappij.

Het ter discussie stellen van ervaringen die iedereen heeft, en verhalen die iedereen kent, is een complex proces. In dit proefschrift beschrijf ik hoe jongvolwassenen op de kruising van gender en opleidingsniveau deze uitdaging op verschillende wijze aangaan. Ik laat zien dat verhalen over kenmerken beschikken die het voor Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen mogelijk maakten om hun ervaring van inclusie op zowel lokaal als nationaal niveau op strategische en subtiële wijze over te brengen. Op deze manier lukte het Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen om (delen van) het collectieve verhaal bij te stellen. Degenen die het meest succesvol waren in het reconstrueren van het collectieve verhaal, deden dit door het combineren van inconsistente verhalen of verhalen waardoor gevestigde verhaallijnen op een discrete manier in twijfel werden getrokken.

Het reconstrueren van de Marokkaans-Nederlandse identiteit is niet alleen een complex, maar ook een creatief proces. Deelnemers aan dit project vertelden verhalen over ervaringen die soms wel en soms niet hun eigen ervaring waren, en ze waren in staat om het beeld van hun groep gelijktijdig te bevestigen en in twijfel te trekken in relatie tot een verschillend publiek. Tot slot waren deelnemers in staat om nieuwe verhalen te vertellen, en daarmee een nieuwe realiteit te introduceren en vorm te geven. Dit alles om een vastomlijnd en vertrouwd verhaal te doorbreken dat over, maar uiteindelijk ook door Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen verteld wordt. In grote lijnen, was het de flexibiliteit en vindingrijkheid van Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen die het mogelijk maakten om de Marokkaans-Nederlandse identiteit te reconstrueren en er meer hoopvolle betekenis aan te geven.

In mijn analyses heb ik de Marokkaans-Nederlandse identiteit steeds beschouwd als een opzichzelfstaande identiteit en niet één die meer of minder aspecten van de Marokkaanse, Nederlandse of Moslim-identiteit omvat. Ik heb me gericht op de verhalen die Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen deelden over hun alledaagse ervaringen, en de conclusies die ze hieruit trokken over hun groepslidmaatschap. Ik heb kunnen concluderen dat veel van wat deze jongvolwassenen denken en weten over hun groep, samenhangt met wat anderen over hen zeggen. Ik heb ook laten zien hoe het vertellen van verhalen Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen helpt om zich te verzetten tegen een negatieve interpretatie van hun identiteit en de weg opent voor meer positieve betekenissen.

In dit verband kan opgemerkt worden dat hoewel het gebruikelijk is te verwijzen naar de Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen als ‘de tweede generatie’, deze generatie in werkelijkheid ook een *eerste* generatie vertegenwoordigt. De huidige generatie van Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen is de eerste generatie die betekenis moet geven aan een identiteit die sterke elementen van zowel de Marokkaanse als de Nederlandse identiteit bevat. Waar hun ouders de Marokkaanse cultuur van huis uit hebben meegekregen, krijgen Marokkaans-Nederlandse jongeren beide culturen met de paplepel ingegoten, zo niet thuis, dan wel op school, in de buurt of op het werk. In die zin vormen de huidige Marokkaans-Nederlandse jongeren het voorbeeld voor de ‘derde generatie’ die kan leren van en voortbouwen op hun ervaringen. De zoektocht naar betekenisgeving van de tweede generatie Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen wordt sterk bemoeilijkt door de omstandigheid dat veel van wat zij over zichzelf weten gedefinieerd en breed uitgemeten wordt door anderen.

Recentelijk is een groep Marokkaans-Nederlandse artiesten (onder hen acteur Nasrdin Dchar en journalist Abdelkarim El-Fassi) de uitdaging aangegaan om betekenis te geven aan de Marokkaans-Nederlandse identiteit zonder deze te relateren aan het publieke debatten over ‘Kutmarokkanen’ of radicalisering. In hun theatertour ‘Mijn Vader, de Expat + Oumi’² staat de culturele erfenis van Marokkaans-Nederlandse jongeren (in de vorm van verhalen) centraal. In plaats van ‘wat’ Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen allemaal wel of niet zijn, staat de vraag ‘wie’ ze zijn centraal. Het zijn deze jonge mensen die de voortrekkers vormen van verandering. Wellicht zijn zij in staat om bestaande verhalen over de huidige generatie Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen te doorbreken.

Het verhaal van de Marokkaans-Nederlandse tweede generatie dat ik in mijn proefschrift heb opgetekend is niet het verhaal van deze groep jongvolwassenen alleen. Het is het verhaal van leden van de tweede generatie van vele minderheidsgroepen in Nederland, maar ook daarbuiten. Hun integratie in de dominante meerderheid wordt bemoeilijkt door hun positionering als buitenstaanders in het publieke discours, maar ook door de ervaring van uitsluiting in hun dagelijks leven. Aandacht voor de verhalen van individuele groepsleden en de manier waarop deze worden ingezet om een breed gedragen narratief over groepslidmaatschap te doorbreken, laat zien hoe deze tweede

---

² <http://www.mijnvaderdeexpat.nl/>

generatie probeert hun ervaring van exclusie om te zetten in de meer hoopvolle ervaring van inclusie.

In de introductie op deze samenvatting bracht ik 'het busincident' in Gouda ter sprake. Mijn verwachting was dat de negatieve media-aandacht voor Marokkaans-Nederlandse jongeren die daarop volgde het hoogtepunt zou zijn van de negatieve berichtgeving rond deze groep. Echter, sinds dit onderzoeksproject gestart is, is de aandacht voor jonge Marokkaans-Nederlandse jongeren alleen maar toegenomen. Deelnemers aan dit project vroegen zich soms af hoeveel negativiteit rond hun groep ze nog moesten verdragen. Een van de deelnemers stelde retorisch de vraag: "Hoe dik is mijn huid?". Over het algemeen bleek de huid van de deelnemers aan dit project vrij dik, maar het omgaan met de hoeveelheid negatieve publiciteit rond hun identiteit bleef gedurende het hele project een uitdaging.

Ik heb in de loop van dit project het voorrecht gehad veel Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen goed te leren kennen. Het viel me op dat velen van hen, wellicht tegen de verwachting in, positief bleven over hun kansen in de Nederlandse samenleving. Ze werkten, studeerden, ronden hun opleiding af, begonnen aan een nieuwe baan of stichtten een gezin. Sommigen trokken naar het buitenland, deden nieuwe ervaringen op, kwamen terug. Al deze ervaringen gaven aanleiding om delen van het Marokkaans-Nederlandse collectieve verhaal van nieuwe inhoud en nieuwe interpretaties te voorzien. In relatie tot verschillend publiek zullen de nieuwe ervaringen van Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen tot nieuwe verhalen blijven leiden. Door het vertellen van nieuwe verhalen, of het aanpassen van oude, zal het collectieve verhaal steeds veranderen, en zal de Marokkaans-Nederlandse identiteit steeds nieuwe betekenissen krijgen.